

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДИСКУРС М. МАКСИМОВИЧА ТА М. ЦЕРТЕЛЄВА

Зі здобуттям незалежності нового поштовою у своєму розвитку отримали «українські студії». Перебуваючи у стані «пошуку себе» / «на шляху до себе» (В. Жмир), вітчизняна історія має відповісти на питання, висунуте ще М. Вебером у рамках його теорії дії: «Які мотиви змусили і змушують окремих «функціонерів» і членів певної спільноти поводитись таким чином, щоб подібна спільнота виникла й продовжувала існувати»¹. За таких обставин неабиякого значення набувають «егоджерела», адже великі наративи, окреслюючи загальну картину, як правило, поза увагою залишають питання соціальної взаємодії, механізм творення індивідуальних світів і їх вплив на історичну реальність: як дійсність сприймалась самими учасниками історичного минулого, яким вони бачили майбутнє і як ними «запускався» механізм передачі досвіду від попереднього до наступного покоління? Саме індивідуальний документ дає змогу реконструювати картину світу того, ким він створений, а значить, говорити про суспільство в цілому².

У такому ракурсі спробуємо розглянути переписку М. Цертелєва з колегою «по цеху» М. Максимовичем. В особистому листуванні першого³ міститься два листа (від 22 березня та 9 вересня 1827 р.) Михайла Олександровича. Із аналізу вітчизняної літератури⁴ пересвідчуємось, що власне ці листи опубліковані не були.

Інтригу в зазначеній епістолярній комунікації додає той факт, що лист М. Цертелєва до М. Максимовича був опублікований ще в 1827 р.⁵ І хоча віднайдені епістолярії вказують на те, що це не все листування між двома діячами, вони все ж виступають важливою складовою, яка дає уявлення про загальний зміст епістолярної комунікації. Останню ж можна розглядати, по-

перше, як черговий штрих до біографій обох діячів, по-друге, – вона є наочною демонстрацією культурної взаємодії інтелектуалів XIX ст.

Наявні відмінності в теоретичному осмисленні феномена «епістолярій» приводять до того, що в дослідженнях останнього часу зустрічаються такі термінологічні ряди, як «епістолярний текст», «епістолярний контекст», «епістолярний ряд», «епістолярний стиль», «епістолярний жанр» та ін.⁶ Зважаючи на те, що переписка М. Максимовича й М. Цертелєва нас цікавить з точки зору культурно-історичного підходу, вважаємо доцільним її трактування через призму поняття «*епістолярний дискурс*» – це мовний твір, який склався й функціонує з урахуванням певної національно-часової епістолярної традиції⁷.

Природним виглядає факт ініціативи епістолярної комунікації з боку М. Максимовича, якого спонукала до цього підготовка збірки «Малороссийских песен». Адже саме М. Цертелєв виступає безпосереднім попередником М. Максимовича на цьому поприщі, у 1819 р. ним була видана перша збірка українських пісень «Опыт собрания старинных малороссийских песен».

У творчому житті (й не тільки) обох діячів збірки пісень відіграли важливу роль. Для М. Цертелєва «Опыт...» став візитівкою до вишуканого інтелектуального товариства столиці, він входить до «Вольного общества любителей словесности, наук и художеств» (ВОЛСНХ) та «Вольного общества любителей российской словесности» (ВОЛРС), формуючи мапу культурно-службових зв'язків. «Малороссийские песни» М. Максимовича одразу ж зробили його відомим українським етнографом і фольклористом. Завдяки цій праці він познайомився із В. Жуковським і О. Пушкіним⁸. Для М. Цертелєва захоплення народною творчістю так і залишилось аматорством, а для М. Максимовича стало поворотним пунктом у його творчій діяльності, поступово перетворивши на провідного мовознавця держави. Утім у 1827 р. він потребував допомоги, поради й схвалення з боку більш досвідченого М. Цертелєва: «Позвольте к Вам отнестись с просьбою об исполнении Вашего обещания, которое для меня теперь очень нужно и было бы весьма полезно»⁹. Йдеться про надання М. Цертелєвим текстів пісень для збірника

М. Максимовича. У свою чергу, факт їх надання підтверджується в листі князя: «Прилагая при сем тридцать две обещанные Малороссийские песни, искренно желаю, чтоб вы скорее подарили своих земляков изданием народных Малороссийских Стихотворений».

Убачаючи в М. Максимовичі однодумця в такій важливій для нього справі, князь продовжує: «...любя отечественную старину, не могу удержаться, чтобы не потолковать с вами о *предмете, который так часто и приятно занимает меня* (Курсив наш – М.С.), т. е. о народных Русских и Малороссийских стихотворениях. Знаете ли что сию безыскусственную поэзию предпочитаю я большей части наших романов, баллад и (слушайте! слушайте!) даже многим романтическим нашим поэмам!»¹⁰.

Далі М. Цертелев окреслює образ «хорошого» письменника: «тот кто хочет быть хорошим отечественным писателем, и в особенности отечественным поэтом; кто хочет дать, если можно так выразиться, народный колорит своим произведениям: тот не должен считать безделкою отечественные предания и песни, но обязан вслушиваться в них сколько можно более; ибо сии бедные памятники нравов и обычаев, мыслей и чувствований предков наших, обезображены временем, но не искаженные подражанием иноземцам, сохраняют еще многие черты той оригинальности, которая отличает поэзию одного народа от поэзии другого»¹¹. Закликає М. Цертелев і не «цуратися чужого»: «Если бы наши литераторы заимствовали от иностранцев одни общие правила словесности, не заимствуя духа их литературы; то наша словесность, и в особенности поэзия, была бы давно самостоятельна. ...Можно подражать иностранцам в стремлении к совершенству, в сохранении правил словесности и чистоты языка – но за чем быть рабами их?»¹². І, нарешті, автор указує на основні «інгредієнти» успішного письменника – це «Природа, сердце писателя и его отечество».

Якщо дискурс М. Цертелева – це така собі презентація власних переконань, загальне тло його думок, закликів, порад, то епістолярний дискурс М. Максимовича є більш конкретним, він відповідає його нагальним творчо-інтелектуальним потребам і завданням стосовно збірки, це, так би мовити, її робоча частина.

Відповідно, лист складається з декількох інформаційно-проблемних сегментів. Зокрема, постає питання наявності в збірці історичних пісень: «Посетив Малороссию хотя на короткое время, я собрал 80 песен: в числе оных исторических к сожалению почти нет, исключая *Саву* (тут і далі курсив автора. – М.С.) и то почти не касающего общих событий Украины; за то много характерных. Из Вашего собрания прекрасных Дум в мою книгу я заимствовал две последние песни...».

Наступним сегментом постає проблема наявності друкованих джерел з окресленого предмета: «Прошу Вас покорнейше, Милостивый Государь, не откажите мне известием о печатных источниках для моего предмета, ибо я кроме Вашей книги, грамматики Павловского и Сахарной Деревни Кулжинского не имею ничего; хотелось бы мне видеть возражение на Ваши замечания Павловского», – пише М. Максимович.

Сподівається отримати пораду від М. Цертелєва молодий дослідник і з приводу міркувань щодо правопису: «По многим соображениям я решился ввести новое правописание: не знаю, понравится ли оно Вам. Главное относится к звуку *и*, который имеет двоякую форму, острое и глухое: первое есть любимейший звук Переяславского или Киевского произношения, по моему мнению чистейшего: не только буква *ь*, но даже *а*, *о*, которые подвигаясь к Литве превращаются почти в *у*, а за Днепр в глухое *и* – в него превратились. Основываясь на сем, а равно и для сближения с правописанием Русским, я хочу удерживать коренные буквы, а те из них, кои в выговоре изменяются, означить какою либо отметкою – думаю ставить внизу запятую. Если бы Вы, Милостивый Государь, были так снисходительны к моей покорнейшей просьбе, чтобы удостоили меня скорым ответом и советом своим, то бы в конце Апреля уже половина моей Книжки была напечатана». Останнє прохання звучить з вуст М. Максимовича як вимога, адже саме від реакції й відповіді М. Цертелєва може залежати термін друкування збірки.

Прикметно, що у передмові до «Малороссийских песен» та у відкритому листі до Г. Квітки-Основ'яненка «О правописании Малороссийского языка» (1841) М. Максимович теоретично обґрунтував і практично запровадив український правопис на

історико-етимологічних засадах, що за його ім'ям отримав назву «максимовичівки». В основу максимовичівки ліг традиційний український правопис, що сформувався в писемній практиці XVIII ст. і був використаний у виданні творів І. Котляревського. Починаючи з першого видання «Малороссийских песен» М. Максимович дуже ретельно та уважно підходив до питання української граматики та правопису. В 20-х рр. XIX ст. за виразом самого М. Максимовича: «главным и почти единственным печатным кодексом Малороссийского языка была Энеида Котляревского. Украинские думы, изданные князем Цертелевым, не находили себе сочувствия у наших панов-земляков, которые привыкли в народе своим видеть только рабочего мужика или горького пьяницу, не подозревали и в песнях народных ничего достойного внимания. Правда, была уже тогда и грамматика Павловского; но в ней предложено такое не Малороссийское правописание, что лучше б его и совсем не было»¹³. Зазначена ситуація певною мірою пояснює, чому саме М. Цертелєв був обраний М. Максимовичем у «головні» радники при підготовці збірки пісень.

Сам М. Цертелєв впродовж усього свого життя цікавився теоретичними аспектами мовознавства. Зокрема уже в «Опыте...» ним було укладено невеличкий українсько-російський словник, йому належить перша рецензія граматики Павловського¹⁴, питанням мовознавства присвячено ряд його робіт¹⁵.

Наступний лист М. Максимовича є продовженням діалогу щодо збірки, утім його зміст має вже інший характер: «До сих пор не изъявил Вам моей признательности за прекрасные песни и за письмо Ваше... причиною сему то, что мне хотелось благодарить Вас не только словом, но и самым делом... На будущей неделе надеюсь к Вам доставить экземпляр, который Вы, как любитель нашего родного и участник в труде моем, примете с участием и будете снисходительны к моим ошибкам, надеюсь, что не откажетесь поделиться со мною и замечаниями, кои будут полезны и для сведения моего собственного, и для самого издания, в случае второго тиснения»¹⁶.

Як бачимо, провідна ідея цього листа – подяка співучаснику справи. Прикметно, що не забув М. Максимович згадати князя й

у передмові «Малороссийских песен»: «В заключение долгом почитаю изъяснить мою благодарность Елисавете Михайловне *Богаевской*, Князю Н.А. *Цертелеву* и другим особам, кои оказали мне пособие доставлением песен и своими советами»¹⁷.

На прикладі листування М. Цертелева і М. Максимовича ми можемо собі уявити особливості інтелектуальної комунікації діячів ХІХ ст. Не знаючи один одного, перебуваючи в різних кутках імперії, але будучи поєднані спільністю інтересів, діячі шукали можливості спілкування з однодумцями, реалізуючи її саме через епістолярний дискурс.

Епістолярії М. Максимовича й М. Цертелева мають яскраво виражений професійно-орієнтований характер, вони явно позбавлені елементів дружнього листа. Відповідно, їхні дискурсивні властивості та структура є своєрідними. Звертає на себе увагу відсутність у листуванні «побутового» діалогу. Для М. Максимовича переписка із М. Цертелевим – це частина шляху до втілення/реалізації своїх творчих планів. Цим і можна пояснити структуру його листів: комплекс питань, що потребують вирішення й обговорення, і низка прохань, а потім, як наслідок, висловлення вдячності, подяка.

Зазначимо, що в листі від 9 вересня 1827 р., крім професійної, міститься приватна частина – прохання М. Максимовича до М. Цертелева взяти під свою опіку К. Булаха (М. Цертелев у цей час займав посаду директора училищ Тамбовської губернії). З вищезазначеного можемо говорити про певний синкретизм творчих і службових зв'язків. Дискурс, що носив лише інтелектуальне навантаження, «поповнюється» елементами службово-протекційного характеру.

До речі, М. Максимович тут же демонструє свою готовність в організації занять з ботаніки, зокрема допомагати підручниками й необхідними матеріалами. Звичайно, це його природне бажання взяти участь у близькій йому справі, утім комунікативна атрибутика ХІХ ст. дає нам змогу побачити і символічний контекст такої структури листа: після прохання обов'язково слідує вияв вдячності, на кшталт «послуга за послугою».

Для М. Цертелева переписка з М. Максимовичем має дещо інше забарвлення: він не очікує від нього вирішення якихось

«нагальних» творчо-робочих питань, для нього це змога ще раз поговорити на улюблену тему, поділитися досвідом, передати «естафету» знань наступникам у такій важливій для нього справі. Відповідно, й епістолярій князя, крім основної професійної спрямованості, має вкраплення елементів публіцистичного та художнього листів. У листі М. Цертелєва знаходимо й цікаву інформацію щодо мотивів діяльності на ниві українознавства – це щира любов, захоплення вітчизняною старовиною. Отже, будучи включеними в імперську систему, українські інтелектуали мали внутрішню потребу в дослідженні, популяризації та вивченні національної культури.

Епістолярний дискурс М. Максимовича й М. Цертелєва виступає як фрагмент процесу культурної трансмісії. Між «Опытом собрания старинных малороссийских песен» та «Малороссийскими песнями» беззаперечно існує генетичний зв'язок, спричинений як культурною спадковістю взагалі, так і особистим спілкуванням інтелектуалів зокрема.

Листи М. Максимовича до М. Цертелєва *

№ 1

22 марта, 1827, из Москвы.

Милостивый Государь, Князь Николай Андреевич!

Позвольте к Вам отнестись с просьбою об исполнении Вашего обещания, которое для меня теперь очень нужно и было бы весьма полезно. Посетив Малороссию хотя на короткое время, я собрал 80 песен: в числе оных исторических к сожалению почти нет, исключая *Саву* и то почти не касающегося общих событий Украины; за то много характерных. Из Вашего собрания прекрасных Дум в мою книгу я заимствовал две последние песни; по достоинству их мне чрезвычайно бы хотелось находящиеся у Вас получить – для сравнения, в случае если у меня уже некоторые найдутся, и для напечатания прочих, если Вы для обнародования нашей родной Поэзии на сие согла-

* Листи подаються згідно з сучасним російським правописом.

ситесь. Прошу Вас покорнейше, Милостивый Государь, не откажите мне известием о печатных источниках для моего предмета, ибо я кроме Вашей книги, грамматики Павловского и Сахарной Деревни Кулжинского не имею ничего; хотелось бы мне видеть возражение на Ваши замечания Павловского. – По многим соображениям я решился ввести новое правописание: не знаю, понравится ли оно Вам. Главное относится к звуку *и*, который имеет двоякую форму, острое и глухое: первое есть любимейший звук Переяславского или Киевского произношения, по моему мнению чистейшего: не только буква *ѣ*, но даже *а*, *о*, которые подвигаясь к Литве превращаются почти в *у*, а за Днепр в глухое *и* – в него превратились. Основываясь на сем, а равно и для сближения с правописанием Русским, я хочу удерживать коренные буквы, а те из них, кои в выговоре изменяются, означить какою либо отметкою – думаю ставить внизу запятую. Тогда буква *ѣ* всегда будет произносима как острое *И*, также точно Переяславец произнесет *о*, а сию же букву житель Сосницы выразит звуком *у-ю*, – *и*, и т.д., например:

Ой полети галко, де мой родный батько,

Нехай мене одвѣдае, коли ему жалко!...

Не знаю только, запятую ли означать снизу, подобно как у Поляков иные гласные отмечаются, или какнибудь иначе?... Если бы Вы, Милостивый Государь, были так снисходительны к моей покорнейшей просьбе, чтобы удостоили Меня скорым ответом и советом своим, то бы в конце Апреля уже половина моей Книжки была напечатана. – Препоручая себя благосклонности Вашей, имею честь быть Милостивый Государь Вашим покорнейшим слугою, Михаил Максимович.

РГАЛИ. – Ф. 2866. – Оп. 2. – Д. 7. – Л. 130.

№ 2

9 сентября, 1827, из Москвы.

Милостивый Государь!

До сих пор не изъявил Вам моей признательности за прекрасные песни и за письмо Ваше, которое читал в рукописи и

потом видел в Вестнике Европы: причиною сему то, что мне хотелось благодарить Вас не только словом, но и самым делом, а дело мое все далее и далее оттягивалось и вот последний лист уже две недели почивает в типографии. На будущей неделе надеюсь к Вам доставить экземпляры, который Вы, как любитель нашего родного и участник в труде моем, примете с участием и будете снисходительны к моим ошибкам, надеюсь, что не откажетесь поделиться со мною и замечаниями, кои будут полезны и для сведения моего собственного, и для самого издания, в случае второго тиснения. – Сказав о *будущем Малороссиян* на поприще Литературы выступающем, позвольте Вам рекомендовать *настоящего земляка моего*, подателя сего письма; Козьму Алексеевича Булаха. Он поступает на ученое поприще в гимназию, Вашему попечению вверенную, и притом по предмету, который составляет собственное мое занятие и должность... Что касается до пособий к учению, то я непременною долгом поставлю себе – снабжать и семенами для разведения растений, при ботанических лекциях необходимых, и всеми вообще необходимостями, могущими встретиться при желании улучшить преподавание Естественной Истории; предлагаю мою готовность, в случае не нашли бы Вы к тому лучше обратиться в сем деле.

РГАЛИ. – Ф. 2866. – Оп. 2. – Д. 7. – Л. 130 об.

¹ Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990. – С. 620.

² Козлова Н.Н. Методология анализа человеческих документов // Социологические исследования. – 2004. – № 1. – С. 15.

³ Наприкінці свого життя М. Цертелєв передав частину свого архіву (зокрема й листування) П. Безсонову, який готував монографію про життя та діяльність князя. Саме у фонді П. Безсонова, уже в надрукованому вигляді, ми й виявили листи М. Максимовича до М. Цертелєва.

⁴ Максимович М. О. Листи/ [Упоряд. Тексту та іл., авт. Вступ. Ст. В. Короткий; Головн. Ред. С. Головки]. – К.: Либідь, 2004. – 311 с.; Короткий В.А., Біленький С.Г. Михайло Максимович та освітні прак-

тики на Правобережній Україні в першій половині XIX століття. – К.: ВЦ «Київський університет», 1999. – 388 с.; Марков П.Г. Жизнь и труды М. А. Максимовича. – К.: [ВИПОЛ], 1997, Ч. 3, 198 с.; Мельниченко В.Ю. Українська душа Москви (Михайло Максимович. Михайло Щепкін. Осип Бодянський. Микола Гоголь). – М.: ОЛМА Медіа Групп, 2010. – 672 с.; Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 200-літтю з дня народження видатного вченого-енциклопедиста Михайла Максимовича (1804–1873) та дню міста Канева: (1 жовтня 2004 р.): [збірник] / [редкол.: В.І. Тулін (голова) та ін.]. – Канів: ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004. – 154 с.; Острянин Д.Х. Світогляд М.О. Максимовича. – К., 1960. – 163 с.; Бойко Н.І. Михайло Максимович – навіки з рідним краєм. – Черкаси: Видавець О.Ю. Вовчок, 2004. – 248 с. та ін.

⁵ Цертелев Н. О народных стихотворениях (письмо к г-ну Максимовичу) // Вестник Европы. – 1827. – № 12. – С. 270–277.

⁶ Фесенко О.П. Эпистолярый: жанр, стиль, дискурс / О.П. Фесенко // Вестник Челябинского государственного университета. Сер.: Филология. Искусствоведение. – 2008. – № 23 (124). – Вып. 24. – С. 132.

⁷ Там само – С. 140.

⁸ Мельниченко В.Ю. Українська душа Москви (Михайло Максимович. Михайло Щепкін. Осип Бодянський. Микола Гоголь). – М.: ОЛМА Медіа Групп, 2010. – С. 28.

⁹ Бессонов П.А. Князь Николай Андреевич Цертелев (Эпизод из истории русской литературы и педагогической деятельности на протяжении полувека) [монография] // РГАЛИ. – Ф. 2866. – Оп. 2. – Д. 7. – Л. 130.

¹⁰ Цертелев Н. О народных стихотворениях (письмо к г-ну Максимовичу) // Вестник Европы. – 1827. – № 12. – С. 272.

¹¹ Там само.

¹² Там само. – С. 273

¹³ Максимович. М. О правописании Малороссийского языка (Письмо к Основьяненко) // Киевлянин. – 1842. – К. 2. – С. 154.

¹⁴ Цертелев Н.А. «Грамматика Малороссийского наречия» А. Павловского // Сын Отечества. – 1818. – № 23. – С. 147–151.

¹⁵ Цертелев Н.А. Замечания на вторую часть «Опытов» Востокова о русском стихосложении // Сын отечества, 1818, ч. 49, с. 241–256; Цертелев Н.А. Взгляд на старинные русские сказки и песни // Сын отечества, 1820, ч. 59. – № 6, с. 240–251 и ч. 60. – № 7, с. 3–10; Цертелев Н.А.

О стихосложении старинных русских песен. Письмо к Остолопову // Сын отечества, 1820, ч. 63. – № 27. – С. 3–15.

¹⁶ Бессонов П.А. ... // РГАЛИ. – Ф. 2866. – Оп. 2. – Д. 7. – Л. 130 об.

¹⁷ Максимович М.А. Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. – М.: В Тип. Августа Семена, 1827. – С. 40.